

**ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑՈՒՄ**

Հակոբյան Գրետա

*Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարան, Հայաստան*

Համառոտ ներածական: Աշխարհում երևույթների, դեպքերի, իրադարձությունների, առարկաների էական հատկանիշների, օրինաչափությունների, պատճառահետևանքային կապերի ընկալման, գիտակցման համար կարևոր են դրանց բազմատեսանկյուն դիտարկումը, տեղեկայթի վերլուծությունը, համակարգումը, գնահատումը, փաստարկումը, եզրահանգումը, հաղորդակցումը, բանավիճելու մշակույթը և այլն: Այս գործընթացները պահանջում են անձի քննադատական մտածողության ձևավորվածություն:

Հիմնախնդրին առնչվող արդիական հետազոտությունների և հրատարակությունների վերլուծություն: Քննադատական մտածողության հիմնախնդիրը ձևավորվել է դեռևս անտիկ փիլիսոփայության ակունքներում: Մեթոդաբանական նշանակալի դեր ունեն Ջ. Դյուիի հայացքները ռեֆլեքսիվ մտածողության վերաբերյալ: Այդ ոլորտում համակողմանի հետազոտություն է իրականացրել ամերիկացի հոգեբան Դ. Հալփերնը: Քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիաները հետազոտվել են Ջ. Սթիլի, Կ. Մերեդիթի, Չ. Թեմփլի, Ս. Ուոլթերի կողմից: Մ. Լիփմանը ստեղծել է քննադատական մտածողության ամբողջական հայեցակարգ՝ սահմանելով նրա բնութագրիչները, բաղադրատարրերը, փուլերը, գործառույթները, գործոնները: Քննադատական մտածողության նպատակներին, կառուցվածքին, բաղադրիչներին, զարգացման չափանիշներին են նվիրված Ս. Բրուկֆիլդի, Ս. Ի. Վեքսլերի, Լ. Ս. Վիգոտսկու, Ա. Ն. Լեոնտևի, Դ. Ռասսելի, Կ. Պոպպերի հետազոտությունները: Բարձրագույն մասնագիտական կրթության խնդիրների համատեքստում քննադատական մտածողության զարգացման տեսագործական հարցերն ուսումնասիրել են Ե. Ի. Ֆեդոտովսկայան, Ա. Վ. Կորժուևը: Տարիքային տարբեր կենսափուլերում քննադատական մտածողության զարգացման հիմնախնդիրը հետազոտել են Ե. Ա. Մուխինան, Ֆ. Ֆ. Մինկինան: Քննադատական և ստեղծագործության մտածողության հարցերը դիտարկել են Ջ. Գիլֆորդը, Ս. Լ. Ռուբինշտեյնը:

Հոդվածի շրջանակներում իրականացվող հետազոտության նպատակը: Մեր ուսումնասիրության նպատակն է քննադատական մտածողությանը նվիրված հետազոտությունների ուսումնասիրման հիման վրա ներկայացնել ուսումնական գործընթացում ավագ դպրոցականների քննադատական մտածողության զարգացման պայմանները, գործոնները, մեթոդները, աշխատանքի ձևերը:

Բանալի բառեր: *Քննադատական մտածողություն, ռեֆլեքսիա, քննադատական մտածողության զարգացման գործոններ, մանկավարժական պայմաններ, մեթոդներ, աշխատանքի ձևեր, ուսումնահետազոտական նախագիծ:*

Արդի ժամանակաշրջանը՝ իր գիտակրթական տեղաշարժերով ու զարգացումներով, նոր առաջնահերթություններ է թելադրում կրթական գործընթացում: Դպրոցի գերակա խնդիրն է աշա-

կերտներին ոչ թե պատրաստի գիտելիք փոխանցել, այլ սովորեցնել մտածել, տեղեկույթը վերլուծել, քննարկել, իր կարծիքը հիմնավորել, հարցադրումներ անել, բանավիճել, քննադատաբար վերաբերվել այն ամենին, ինչ կարդում են, լսում տեղեկատվական հեղեղի արդի պայմաններում:

Քննադատական մտածողությունը ճանաչողական գործընթաց է, որը վերաբերում է փորձի արդյունքում ստացված տեղեկույթի վերլուծությանը, համադրմանն ու գնահատմանը դիտումների, խորհրդածությունների կամ հաղորդակցման միջոցով [5]: Քննադատական մտածողությունը տրամաբանական, ստեղծագործական մտածողության յուրահատուկ համադրում է:

«Քննադատական մտածողությունը ներառում է մտածական գործառնությունները, որոնք որոշում են դատողությունների և փաստարկումների գործընթացները՝ նպատակադրումը, հիմնախնդրի բացահայտումը, վարկածի առաջադրումը, փաստարկներ բերելը, հիմնավորելը, հետևանքների կանխատեսումը, այլընտրանքային տեսակետներն ընդունելը կամ չընդունելը: Այն ներառում է իմացական հիմնական կարողությունները (գիտելիք և ըմբռնում) կիրառելու ունակությունը բարդ և ոչ միանշանակ իրավիճակների ու հիմնախնդիրների համադրման, վերլուծության և գնահատման համար [3, 285]:

Ըստ Դ. Հալփերնի՝ «քննադատական մտածողությունը ճանաչողական տեխնիկաների ու ռազմավարությունների կիրառումն է, որոնք մեծացնում են ցանկալի վերջնարդյունքի ստացման հավանականությունը: ... Երբ մենք քննադատաբար ենք մտածում, գնահատում ենք մեր մտածական գործընթացների արդյունքները. որքանով ենք ճիշտ որոշում կայացրել կամ ինչ հաջողությամբ ենք լուծել առաջադրված խնդիրները: Քննադատական մտածողությունը ներառում է նաև հենց մտածական գործընթացների գնահատումը՝ դատողությունների ընթացքը, որոնք հանգեցրել են մեր եզրահանգումներին, կամ այն գործոնները, որոնք մենք հաշվի ենք առել որոշումների ընդունման ժամանակ» [4, 5]:

Քննադատական մտածողության զարգացումը կարևորվում է հանրակրթության բոլոր աստիճաններում, ընդամին յուրաքանչյուր աստիճանում ունի իր խնդիրները, բովանդակությունը, մեթոդները, միջոցները, տեխնոլոգիաները, աշխատանքի կազմակերպման ձևերը: Ավագ դպրոցական տարիքում քննադատական մտածողության զարգացումն առավել է կարևորվում. պատանեկության կենսափուլում առաջնային են դառնում կենսական խոր բովանդակությամբ հարցադրումները, մասնագիտական կողմնորոշումները, աշխարհի նկատմամբ գնահատողական վերաբերմունքը, ինքնահաստատման, ինքնադրսևորման, ճանաչողական գործունեության նոր ձևերի տիրապետման պահանջմունքը, որոնք պահանջում են քննադատական մտածողության զարգացման անհրաժեշտություն:

Ուսումնական գործընթացում կարելի է առանձնացնել քննադատական մտածողության զարգացման հետևյալ *գործոնները*՝

- ✓ դրդապատճառային՝ հետաքրքրությունն ուսումնասիրվող նյութի նկատմամբ,
- ✓ կազմակերպչական-մեթոդական՝ աշխատանքի կազմակերպման ձևերը, մեթոդները, միջոցները, եղանակները, դասավանդողի մասնագիտական կոմպետենցիաները,
- ✓ տեղեկատվական՝ տպագիր և էլեկտրոնային աղբյուրների մատչելիությունը, հասանելիությունը, դրանցով աշխատելու կարողությունների զարգացումը,
- ✓ հաղորդակցական՝ փոխներգործուն միջավայրի ձևավորումը,
- ✓ ռեֆլեքսիվ-գնահատողական՝ իր և այլ անձանց տեսակետների համարժեք գնահատումը, հետահայաց անդրադարձն ու վերլուծությունը:

Քննադատական մտածողության զարգացման գործընթացի արդյունավետությունն ապահովում են մանկավարժական մի շարք *պայմաններ*՝

✓ ուսումնական նյութի պրոբլեմային բնույթն ու տեղեկատվական հագեցվածությունը. հնարավոր է քննարկել, ապացուցել, փաստարկել այն նյութը, որը հիմնված է կոնկրետ փաստերի, տվյալների, աղբյուրների վրա,

✓ տեղեկության գիտականությունը, արժանահավատությունը, արդիականությունը, սոցիալական նշանակությունը, այսինքն՝ ուսումնական նյութում կենսական հիմնախնդիրների, սոցիալական նշանակություն ունեցող հարցերի արտացոլումը,

✓ ուսումնական տեղեկության, թեմայի հիմնախնդրի նկատմամբ հետաքրքրության արթնացումը, ուսումնական դրդապատճառների ձևավորվածությունը. եթե սովորողը ցանկանում է իմանալ, ըմբռնել, իմաստավորել, խորանալ նյութի բովանդակության մեջ, ապա նա ստեղծագործական վերաբերմունք է դրսևորում, փորձում է տեղեկատվական տարբեր աղբյուրներից քաղել լրացուցիչ տեղեկություն, համեմատել, համադրել, եզրահանգումներ անել,

✓ կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերում քննադատական մտածողությանը նպաստող բաղադրիչի կարևորումը,

✓ կրթական գործընթացի հաղորդակցական բնույթը, ինտերակտիվ միջավայրի ձևավորումը. քննադատական մտածողությունը զարգանում է բանավեճի, քննարկումների արդյունքում: Կարևոր է, որ սովորողներն ազատ, առանց սխալվելու վախի արտահայտեն իրենց տեսակետը հանդուրժողականության և փոխըմբռնման մթնոլորտում: Այս առումով ուշագրավ է Դ. Կլուստերի այն դիտարկումը, որ քննադատական մտածողությունը սոցիալական բնույթ ունեցող մտածողություն է. ցանկացած միտք ստուգվում և հղկվում է, երբ քննարկվում է ուրիշների հետ [1, 3],

✓ խմբային և անհատական աշխատանքների արդյունավետ համադրումը, խմբային աշխատանքի խրախուսումը. աշխատանքը փոքր խմբերում թույլ կտա առավել վստահ լինել ու նեղ շրջանակում արտահայտել կարծիքը. խմբային տեսակետում կհամադրվեն խմբի անդամների անհատական տեսակետները, իսկ տվյալ աշակերտը ձեռք կբերի համարձակություն և կունենա վստահության զգացում:

Ավագ դպրոցում սովորողների քննադատական մտածողության զարգացման համար նպատակահարմար է կիրառել հետևյալ *մեթոդները, աշխատանքի ձևերը*՝

✓ աշխատանքում, ուսումնական և կենսական իրավիճակներում, գործնականում սովորողներին մղել ուսումնական նյութի շուրջ կանխատեսելու, մեկնաբանելու, ապացուցելու, իր բառերով արտահայտելու, վերլուծելու, համադրելու, համեմատելու, ժխտելու, հիմնավորելու, փաստարկելու, պատճառահետևանքային կապերը գտնելու, արժևորելու, փաստերի հիման վրա եզրահանգելու, հարցեր ձևակերպելու և այլն,

✓ տարբեր թեմաներին նվիրված էսսեները, գիտական, գիտահանրամատչելի նյութերի վերաբերյալ կարծիքները, համառոտ և ընդարձակ գրախոսությունները,

✓ երկրում, տարածաշրջանում քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, կրթական, մարզամշակութային հարցերի վերաբերյալ քննարկումները, խոսքի՝ համապատասխան ոճին բնորոշ լեզվաքերականական միջոցներով համարժեք ձևակերպումները,

✓ գեղարվեստական, վավերագրական ֆիլմերի, հեռուստահաղորդումների, սոցիալական հոլովակների, արդիական թեմաների վերաբերյալ համացանցային նյութերի քն-

նարկումները, այդ նյութերի արժանահավատության ստուգումը տարբեր աղբյուրներով, գրքի, ֆիլմի կերպարի կամ կերպարների, վերջաբանի, գործողությունների զարգացումների, բախումների լուծման, վերջաբանի վերաբերյալ գրավոր և բանավոր կարծիքը, արտահայտված կարծիքի քննարկումը, մեկնաբանումը, հիմնավորումը,

✓ տեքստի առանցքային գաղափարի առանձնացումը, վերլուծությունը, ընդհանրացումը, կենսական իրավիճակներից կամ անձնային փորձից վերցված օրինակներով մեկնաբանումը, ստեղծագործաբար զարգացումը, կանխատեսումը, անդրադարձը, ընդ որում՝ այդ աշխատանքը կարող է կրել բազմազան բնույթ՝ *քննադատական կարծիք, վերլուծություն, հավանություն, հերքում, ներկայացում, գնահատում, հիմնավորում, ապացուցում,*

✓ միննույն հիմնախնդրի՝ տարբեր տեսանկյուններից մեկնաբանումը (ստույգ փաստեր, հուզական-գնահատողական մոտեցում, դրական կողմերի, զարգացման հեռանկարների նախանշում, առաջարկություններ, լուծումներ), իր և ուրիշների կարծիքների համեմատումը, հակադրումը, համադրումը, զուգահեռների անցկացումը, անհատական կարծիքների հիման վրա խմբային կարծիքի ձևավորումը, եզրահանգումը, անհատական և խմբային մակարդակում արժևորումը, արտահայտված տեսակետների ընդհանրացումը,

✓ միտումնավոր սխալներով, փաստերի խեղաթյուրմամբ շարադրանքի հանձնարարում, որպեսզի սովորողներն ինքնուրույն գտնեն սխալները, շտկեն, հիմնավորեն,

✓ բանավեճերը տեղեկույթի քննադատական վերլուծության, փաստարկումների և ապացույցների հիման վրա ձևավորում են տեսակետն արտահայտելու կարողություն,

✓ միննույն թեմայի վերաբերյալ պատմողական, նկարագրական, դատողական շարադրանքները, ուսումնահետազոտական նախագծերը, խմբային քննարկումները, քեյսերը, դերախաղերն ու գործնական խաղերը, գիտագործնական կոնֆերանսները, առցանց ֆորումները:

Հանձնարարելի են հետևյալ թեմաներով ***ուսումնահետազոտական նախագծերը՝***

✓ համամոլորակային և տարածաշրջանային տնտեսական, էկոլոգիական, սոցիալ-մշակութային հիմնախնդիրների առանձնացում, դրանց լուծման վերաբերյալ կազմակերպությունների գործունեության, փաստաթղթերի վերլուծություն,

✓ կրթական զարգացումներն ապագայում. ՏՀՏ-ների կիրառումը կրթության ոլորտում. անձի սոցիալականացման և միջանձնային փոխհարաբերությունների ձևավորման խնդիրը,

✓ գլոբալացման գործընթացները տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, բնապահպանական, մշակութային ոլորտներում,

✓ էթնիկ և գլոբալ ինքնություն. ազգային-մշակութային անհատականության պահպանման հիմնախնդիրը. որոնումներ, լուծումներ, ապագայի տեսլականը,

✓ ժամանակակից տեղեկատվական աշխարհում սեփական հայացքների, համոզմունքների, կողմնորոշումների, դիրքորոշման ձևավորման հիմնախնդիրը,

✓ սոցիալական ցանցերի դերը միջանձնային, միջմշակութային հաղորդակցման գործում:

Ուսումնահետազոտական աշխատանքը նախատեսվում է որոշակի ժամանակահատվածում անհատական կամ խմբային ձևով, օրինակ՝ ուսումնական կիսամյակ, շաբաթ, տվյալ դասի շրջանակներում: Արդյունքները ներկայացվում են տարբեր ձևերով ու միջոցներով՝ շարադրանք, թղթապանակ, հաշվետվություն, տեսահոլովակ, սահիկաշար, զեկուցում, հաղորդում, պաստառներ:

ր, նկարագրողումներ, աղյուսակներ, տրամագրեր և այլն: Աշխատանքի գնահատման չափանիշներ են տեղեկայթի տիրապետման մակարդակը, հիմնախնդրի ընկալումն ու մեկնաբանումը, լուծման տարբերակների բազմազանությունը, ստեղծագործական մոտեցումը, տեղեկատվական աղբյուրների ընտրությունը, ձևակերպումների ճշգրտությունը, տրամաբանվածությունը, եզրակացությունները, կառուցողական առաջարկությունները, ներկայացման միջոցները, թիմային աշխատանքի հմտությունները:

Նորույթը: Հողվածում նորովի են ներկայացվել և մեկնաբանվել ուսումնական գործընթացում ավագ դպրոցականների քննադատական մտածողության զարգացման գործոնները, պայմանները, մեթոդները, աշխատանքի ձևերը:

Եզրակացություններ: Քննադատական մտածողությունն արտահայտվում է այն հատկանիշների և կարողությունների տիրապետմամբ, որոնք պայմանավորում են անձի տրամաբանական մտածողության, գնահատողական վերաբերմունքի, ռեֆլեքսիայի բարձր մակարդակը: Դիպուկ է բնութագրված հետևյալ մտքում. «Քննադատական մտածողությունը մտածողություն է մտածողության մասին, երբ Դուք դատում եք՝ Ձեր մտածողությունը կատարելագործելու նպատակով» [2, 20]: Կարելի է հավաստել, որ քննադատական մտածողությունն անձի հոգեմտավոր կարողությունների զարգացման, ինքնակատարելագործման, մտագործունեության ակտիվացման կարևոր գործոն է և ժամանակակից աշխարհում կրթության գերակայություն:

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Акопян Грета

Армянский государственный педагогический университет им. Х. Абовяна, Армения

Аннотация

Критическое мышление – своеобразный синтез логического, творческого мышления, обеспечивающий высокий уровень оценочных суждений, рефлексии личности. Критическое мышление – важный фактор развития духовно-умственных способностей, самосовершенствования, активизации умственной деятельности личности, а также оно является приоритетом образования в современном мире.

Развитие критического мышления приобретает важность на всех ступенях общего образования. Однако на каждой ступени оно имеет свои задачи, содержание, технологии, методы, средства, формы организации работ. В старшей школе развитие критического мышления имеет важное значение: в юношеском возрасте особенно остро встают вопросы о смысле жизни, профессиональной ориентации, формируются эмоционально-оценочное отношение к миру, потребности самоопределения, самореализации, владение новыми видами познавательной деятельности.

В учебном процессе выделяются мотивационные, организационно-методические, информационные, коммуникативные, рефлексивно-оценочные факторы развития критического мышления.

Эффективность процесса развития критического мышления в учебном процессе обеспечивают ряд педагогических условий: информационная насыщенность учебного материала, научность, достоверность информации, диалогичность и творческий характер образовательного процесса,

заинтересованность школьников учебными темами, формирование учебных мотиваций. Важное значение имеет также формирование интерактивной образовательной среды, эффективное применение групповых и индивидуальных работ, а также профессиональные компетенции преподавателя.

Для развития критического мышления у старших школьников в учебном процессе целесообразно применять следующие методы и формы работ: повествовательные, описательные, рассудительные сочинения по данной теме, групповые дискуссии, кейсы, ролевые и деловые игры, научно-практические конференции, онлайн форумы. С точки зрения развития критического мышления эффективны обсуждения политических, экономических, социальных, экологических проблем в стране, критические рассуждения, анализ, одобрение, опровержение художественных, документальных фильмов, телепередач, социальных роликов, книг, а также оценочное мнение по разным вопросам и явлениям окружающей среды. Дискуссии на различные актуальные темы в социальных сетях, учебно-исследовательские проекты, посвященные современным проблемам в разных сферах жизни также способствуют развитию критического мышления у старших школьников.

***Ключевые слова:** Критическое мышление, рефлексия, факторы развития критического мышления, педагогические условия, методы, формы работы, образовательный исследовательский проект.*

THE DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS' CRITICAL THINKING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Hakobyan Greta

*Armenian State Pedagogical University
after Kh. Abovyan, Armenia*

Abstract

Critical thinking is a special combination of logical and creative thinking and it guarantees a high level of a person's evaluative judgements. It is an essential factor for the development of a person's mental-psychological abilities, for self-improvement and a stimulation of mental activities and it is indeed an educational priority in the modern world.

The development of critical thinking is essential on all levels of general education. On each level it has its problems, content, methods, means, technologies and work forms. At high school, however, it gains a special significance. Questions related to the sense of life, professional orientations, emotional-evaluative attitude to the world, the need for self-determination, self-realization and mastery of new forms of cognitive activity are emphasized in adolescence, which necessitate the development of critical thinking at this age.

Motivational, organisational-methodological, informative, communicative and reflexive-evaluative factors are singled out for the development of critical thinking in the educational process. A few pedagogical conditions ensure the effectiveness of that process such as the informative quality of educational materials, the scientific character, reliability and modernity of information, the communicative character of educational process as well as the interest for the educational topics and learning motives. The shaping of an interactive educational environment and an effective combination of group and individual works are also among the useful conditions.

The following methods and work forms can be applied for the development of high school students' critical thinking: historical, descriptive and judgemental essays on a given topic, group discussions, cases, role plays, scientific conferences, workshops and online forums. Discussions of local and regional political,

economic, social and cultural issues, fictional and documentary films, television programmes, social clips and books, a critical perspective of everyday vital events, an evaluative opinion, analysis, approval, negation and presentation are essential means for the development of critical thinking. Last but not least, debates of various contemporary topics trended on the social media and research projects on modern issues in various spheres of life also contribute to the development of critical thinking

Keywords: *Critical thinking, reflection, factors of critical thinking development, pedagogical conditions, methods, forms of work, educational research project.*

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Клустер Д., Что такое критическое мышление // “Русский язык”, 2002, № 29.
2. Тягло А. В., Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века // “Постметодика”, 2001, № 3 (35), с. 19-26.
3. Федотовская Е. И., Развитие критического мышления как задача высшей школы // Актуальные вопросы практики преподавания иностранных языков. Москва: “Академия”, 2003, 368 с.
4. Халперн Д., Психология критического мышления. Москва: “Тривола”, 2010, 219 с.
5. Foundation for Critical Thinking, *A draft statement of principles*. The National Council for Excellence, 2019. Available from <http://www.criticalthinking.org/pages/the-national-council-for-excellence-in-critical-thinking/406>.

Материал был представлен и отправлен на рецензию: 28.03.2019

Принято к публикации: 10.04.2019

Рецензент: канд.пед.наук, доцент Арменуи Ашикян

The material was submitted and sent to review: 28.03.2019

Was accepted for publication: 10.04.2019

Reviewer: Assoc. Prof., Ph.D. Armenuhi Ashikyan